

VÁNDORLÓ DIÁKOK¹

RÉDEI MÁRIA²

„Felhívunk minden országot a [hallgatói] mobilitás növelésére, hogy biztosítsák a mobilitás magas minőségét, hogy tegyék változatosabbá azt és szélesítsék annak hatókörét. 2020-ban az Európai Felsőoktatási Térség végzős hallgatói közül legkevesebb 20 százaléknak kell külföldi tanulmányi vagy képzési tapasztalatokkal rendelkeznie.”

(Európa felsőoktatásért felelős minisztereinek nyilatkozata Leuven/Louvain-la-Neuve, 2009. április 28–29.)

Bevezetés

A tanulmányi célú mobilitás 2012-ben is minden eddigi mértéket meghaladóan növekedett világszerte, akár a beiratkozott graduális és posztgraduális tanulókat, akár a távtanulókat és a tudás átadásának más virtuális formáit vesszük is alapul. A tanulók számára kiadott tartózkodási engedélyek jellegzetességei megmutatják, hogy egyes országok vonzani próbálják a diákokat, hiszen a jövő kulcskérdésének tekintik, hogy minél több jó képességű hallgató tanuljon az országban. Azokban az országokban azonban, ahol a gazdasági környezet nem képes versenyképes oktatást és munkahelyeket biztosítani, alig tudják megakadályozni a hallgatók távozását, és csak abban bízhatnak, hogy a külföldön tanulók többsége idővel visszatér majd. Az előbbit proaktív, utóbbit követő jellegű politikának tekinthetjük.

Az Európai Unió mobilitás programjai az elmúlt tanévben 232 ezer hallgatót támogattak. A mobilitás kiemelt projekt, a következő tanévre 300 ezer fős támogatást különítettek el erre a célra. Hasonló trendek jellemeznék egyes felzárkózó országokat is, Brazília és Szaúd-Arábia például nagyszabású terveket dolgozott ki. A programok az érintett országokat próbálják bekapcsolni a globális folyamatokba, és az ehhez szükséges szellemi erőforrásokat és kapcsolatokat kívánják biztosítani. Mexikó, Törökország és Indonézia például a nemzeti össztermékük egyre növekvő hányadát költik arra, hogy nemzetközi téren versenyképes tudású embereket képezzenek ki. Változatlanul Szinga-

¹ A tanulmány az MTA Demográfia Osztályközi Állandó Bizottsága, az MST Demográfiai Szakosztálya, a KSH és a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete szervezésében, „A Magyar Tudomány Ünnepe” alkalmából 2012. november 26-án rendezett konferencián („Hazai népesedési problémák és európai perspektívák”) elhangzott előadás szerkesztett változata. Minderről részletesen lásd: Rédei 2006.

² ELTE Földtudományi és Szent István Egyetem Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, e-mail: redeymari@gmail.com.

púr, Korea, Malajzia, Japán, Kína és India áll a küldő országok között az első helyen. Ezekben az országokban nemcsak felnőtt egy fizetőképesebb korosztály, de a világra való nyitottság, az otthoni gazdaság fellendülése további motivációt jelent számukra. Ausztrália a regionális ázsiai kapcsolatok fejlesztése szempontjából alapvető fontosságúnak tartja, hogy minél nagyobb arányban kapcsolódjék be a nemzetközi oktatásba. Az Amerikai Egyesült Államok hivatalos közlése szerint az általuk fogadott közel 800 ezer külföldi diák – az egy év alatt produkált fogyasztási és foglalkoztatási többlet révén – az amerikai gazdasághoz mintegy 23 milliárd dollár értékben járult hozzá. Korábban a nagy befogadó országokban a bevándorlás elsősorban a benépesítés szempontjából volt fontos, ma inkább a szellemi tőke beáramlása, a fogyasztás és a foglalkoztatás növekedése áll a figyelem középpontjában.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a magas életszínvonallal rendelkező országokban tízszer annyian jutnak a szellemi tőke reprodukcióját biztosító külföldi tanuláshoz, mint a szegény országokban. Mindez a regionális egyenlőtlenségek újratermelődésének egyik globális forrása.

Áttekintés a külföldi tanulmányokról és a hallgatók letelepedéséről

Az adatok azt mutatják, hogy a tanulmányi célú mobilitás országonként eltérő mértékben ugyan, de évente 3–5%-kal nő. Ez a folyamat termeli ki a jövő magasan képzett elitjét. Ez ma már közel 4 millió, hálózatba szervezett egyént jelent. Egyértelműen az oktatás globalizációjáról beszélhetünk, hiszen a külföldön végzettekről on-line személyes információk állnak rendelkezésre, ami lehetővé teszi számukra, hogy megfelelő kereslet esetén a világ bármely részén munkába álljanak. Minden harmadik-hatodik hallgató a tanulmányai végéhez közeledve a letelepedés mellett dönt. Ebben a nyelvtudásnak, az üzleti élet szereplői munkapiaci aktivitásának és a kedvező ösztöndíj-lehetőségeknek van elsősorban szerepük. Az Erasmus program keretei között kint tanuló magyar hallgatók közül a legjobb eredményekkel rendelkező 15% meghosszabbítja külföldi tanulmányait, ami nagymértékben növeli annak esélyét, hogy külföldön folytassák tovább tanulmányaikat, illetve vállalnak majd munkát.

Nem mindig ilyen közvetlen a kapcsolat a külföldi tanulmányok és a külföldön való megtelepedés között. Például a nagy befogadó országokban alkalmazott pontrendszer preferálja azt, ha valaki az adott országban szerezte a bizonyítványát, vagy legalábbis elvégzett ott néhány szemesztert, illetve dolgozott már ott gyakornokként vagy mint „holiday worker”. Az alábbi forrás évente rangsorolja a migráció tíz legfontosabb válfaját, és a 2012. decemberi kiadásában kilencedik helyre sorolja a tanulmányi célú mozgást.³ Ebben a közlésben J. O’Leary, az egyetemi rangsorokat készítő ügynökség konzulense úgy fogalmaz, hogy a tanulmányi célú mozgás megállíthatatlanul nő az egész világon, és a fiatalok egyre inkább a világ vezető oktatási intézményeit célozzák meg. Miért? – tehetjük fel a kérdést. Nemcsak az itt szerzett bizonyítvány szolgál később referenciául, hanem a hallgatói kapcsolatrendszer, az oktatók ajánlása is nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a megszerzett tudással mielőbb karriert fusson be valaki.

³ <http://www.migrationpolicy.org/article/top-10-2012-issue-9-international-student-mobility-rises-and-countries-look-to-capitalize>

A hallgatói mobilitás mint a migrációs szabályozás része

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) deklarálja az élethez, a biztonság-hoz és a szabadsághoz való jogot. A Római Szerződés (1957) kimondja: mindenki szabadon elhagyhatja bármelyik országot, beleértve a sajátját is. A kivándorlás emberi jog, ellentétben a bevándorlással. A szerződés a szabad mozgást a négy szabadságjog (tőke, áru, szolgáltatás és a személyek szabad mozgása) összefüggés-rendszerében helyezi el (Rédei 1999). Felállította azokat az általános és országos szintű szabályokat, amelyekhez a szerződő országok kormányainak a gyakorlatukat kell igazítaniuk. A szerződés a diákokat az egyéb személyek kategóriájában említi, mint olyanokat, akik tartózkodási jogosultságot kapnak. Mintegy négy évtized telt el, mire a jogalkotók a szabályozás szintjén visszatértek a hallgatói mobilitás kérdésére (Gellérné 2008).

2006-ban az Európai Unió új irányelveket fogalmazott meg a hallgatói státusra vonatkozóan. Erre nemcsak a hallgatói migráció megnövekedése adott okot, hanem a diákok külföldi tartózkodásával együtt járó szociális problémák is. Az új irányelv szerint a kiadások nem szabad, hogy csak a fogadó államokat terheljék, hanem a küldő országoknak is részt kell ebben vállalniuk. Itt célszerű utalni a diákokra vonatkozó 93/1996. évi EK rendeletre, amely kötelezővé teszi a tartózkodás idejére az egészség-biztosítást, noha arról a belépőnek elegendő nyilatkoznia, és csak később kell dokumentumokkal igazolnia annak meglétét. Ebben az időszakban megnőtt azoknak a többségében harmadik országból származóknak a száma, akiktől a tandíj vagy a beiratkozási díj megfizetését, az egészségbiztosítás igazolását csak akkor kérték, amikor már az országban tartózkodtak. Sok külföldi diák már azelőtt eltűnt a hatóságok szeme elől, mire a szükséges igazolásokat be kellett volna nyújtania. Ebben az időszakban a legtöbb országban a tanulói tartózkodás alsó életkori határát 18 évről 14 éves korra szállították le.⁴ Vitás kérdés az is, hogy mekkora megélhetési költséget kérjenek számon az érkezőtől. Az országok többsége a minimálbér egyharmadát tekinti szükségesnek. Erre az időszakra nemcsak a mennyiségi növekedés, de a térbeli terjeszkedés is jellemző. Mindez újabb kérdéseket vetett fel, amint egyre többen érkeztek a nagy befogadó országokba távoli és nagyon eltérő jogi feltételekkel rendelkező területekről. A korábbi gyarmati területről érkezők, akik nyelvi-kulturális szempontból a legszámtovább csoportot alkották, az első időszakban külön szerződési kategóriába tartoztak. A migrációs szabályozásban bilaterális szerződések szabályozták a küldő és a fogadó országokban jelentkező problémákat. A kedvezmények körének fokozatos bővítése jelentette a fő tendenciát e téren.

Mint említettem, a diákokat érintő szabályozás számos kérdést vet fel a támogatás és a kedvezményezettség vonatkozásában. Ezt és a könnyebb bejutást figyelembe véve önmagában is nőtt a hallgatói migráció. Ehhez járul hozzá az, hogy a hallgatóknak a legtöbb országban engedélyezték a heti 10–20 órás munkavégzést, ami jelentős mértékben hozzájárult a megélhetési költségek fedezéséhez. Különbségek mutatkoznak abban is, hogy a diákmunka bejelentés-köteles-e vagy sem. A kedvezmények hatására a hallgatói jogviszony elhúzódik, ami általában nem azt jelenti, hogy nem fejezik be az eredetileg megkezdett tanulmányokat, hanem inkább azt, hogy párhuzamosan újakat is kezdenek. Tehát a tanulói jogviszonyhoz kapcsolódó kedvezőbb adófizetés, az utazási és egyéb kedvezmények arra ösztönözik őket, hogy ebben a kategóriában maradjanak.

⁴ A diák- vagy hallgatói migráció egyik lehetséges definiáló tényezője ez az életkori határ lehetne.

Mivel nőtt azoknak a külföldi személyeknek a száma, akik családjukkal együtt érkeztek és kezdték tanulmányaikat, valamint munkát is vállaltak, egyre több és bonyolultabb helyzetben kellett a hatóságoknak és az oktatási intézményeknek állást foglalniuk. A következőkben csak néhány jellemző kérdést sorolunk föl, amellyel az új helyzetet próbáljuk érzékeltetni. Folyamodhatnak-e a tanulók eltartási támogatásért a fogadó államban, ha egyidejűleg munkavállalók is? Jelentkezhetnek-e a hallgatók az egyik országból egy másik ország ösztöndíjaira, szakképzési programjaira? Lehet-e a megkötött bilaterális szerződés hátrányos a befogadó ország diákjaira? Miként függnek össze a munkaviszonnyal a szociális juttatások? Az állampolgárság miatt lehet-e diszkriminatív a bánásmód, ami egyébként ellentétes az európai közösségi joggal? Jár-e tanulói ellátás annak, aki más ország állampolgára? A tanuláshoz való jog mennyiben független az állampolgárságtól? A bevándorló munkavállalók gyermekei milyen jogokkal bírnak? Mikor lesz a diák státusból önálló, huzamos tartózkodásra jogosító helyzet? Ezt az adott országban eltöltött évek száma vagy a tartózkodás formája határozza meg?

Az intézmények oldaláról a kérdések még bonyolultabban merülnek fel. A Maastrichti szerződés kimondja, hogy az oktatás terén (sem) lehet diszkriminatív feltételeket alkalmazni (tehát pl. a tandíjfizetés tekintetében). Ugyanakkor a legtöbb országban az oktatási intézmények az ún. fejkvótában csak a saját állampolgáraik vagy egy következő lépésben az uniós tagállamok beiratkozott állampolgárai után részesülnek. Ez önmagában nem tette érdekeltté az intézményeket abban, hogy unión kívüli hallgatókat toborozzanak. Ugyanakkor az egyetemi vezetőknek nem volt diszkrecionális joguk. Később ezeket a jogköröket – mintegy elismerve ezzel az egyetemi autonómiát és a versenyképes oktatást – mégis a rektorok döntési körébe utalták. Így a jogegyenlőség irányába mozdultak el, megszüntetve a különbségtételt a támogatások terén a hazai és a külföldi diákok között. Így a diákhitel vagy más átmeneti támogatások mindenkinek járnak, és biztosítják az oktatáshoz való egyenlő jogok érvényesülését.

A migrációs folyamatok alakulásába ugyanakkor növekvő mértékben szóltak bele a multinacionális cégek. A nemzetközi vállalatok arra törekedtek, hogy a legjobb hallgatókat már tanulmányaik során üzleti ösztöndíjakkal magukhoz kössék. A tanulási célú migráció egy részét tehát a nemzetközi szervezeteknél vagy a transznacionális vállalatoknál foglalkoztatott, illetve ösztöndíjas vagy ún. cirkuláló hallgatók adják.

Összességében az integrálódás egyre erősödik, így a migráns diákok is részesülhetnek a fogadó államok megfelelő juttatásaiban és kedvezményeiben. Az egyes országok gyakorlatából fokozatosan tűnnek el mindazok a korlátozások, amelyek a szabad áramlást akadályozzák. Az egyes országok célja, hogy a képzett munkaerőt mint jelentős fejlődési potenciált jelentő tényezőt megtartsák, és a külföldi tanulmányok csak átmeneti jellegűek legyenek.

A tanulási célú migráció előrejelzi a képzett munkaerő mozgását

A szellemi tőke építésének minden fázisa a későbbi tanulásra, képzésre nyújt motivációt. Az együtt töltött iskolai évek és a közös tapasztalatok olyan hálózatot hoznak létre, amely a munkaerőpiacon informális kapcsolatépítő erőt jelent. A hallgatói mobilitás fogékony életkorban valósul meg, és lehetővé teszi a korai karrierépítést, valamint a költségek mielőbbi megtérülését.

A magasan képzett munkaerő mozgása nem új keletű jelenség. Az ún. nemzetközi kereskedelmi levelezők már a 19. század közepétől elsősorban idegen országokban kaptak nyelvi képzést, ezáltal a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok építőivé váltak. A magasabban képzettekkel kapcsolatos kutatások az 1960-as években indultak meg. A vizsgálatok elsősorban az „agyelszívás” folyamatára irányultak (Fortney 1972). A képzett európaiakat, főként az angolszász országokból, ebben az időszakban az Amerikai Egyesült Államok munkaerő-piaca számára toborozták (Adams 1968). 1956 és 1967 között csaknem háromszorosára nőtt az USA-ba tartó tudósok, mérnökök és orvosok száma. A nemzetközi „brain drain” folyamatába a hatvanas évektől a fejlődő világ országai is bekapcsolódtak. A Dominikai Köztársaság 1962-ben végzett orvosainak harmada, a chilei mérnököknek pedig az ötöde hagyta el szülőföldjét, és vándorolt az Egyesült Államokba (Adams 1968).

A hetvenes és nyolcvanas években a szakértők inkább a kibocsátó országok iránt érdeklődtek, és a szellemi erőforrásaikban elszenvedett veszteségükről készültek elemzések. A fejlődő országok kiemelt figyelemben részesültek, összefüggésben az akkoriban lejátszódó függetlenedési folyamattal (Baghwati 1964, Portes 1976, Zahlan 1977). Az „agyelszívás” eredményeként a szellemi erőforrásokban elszenvedett veszteség főként az afrikai, ázsiai és a karibi térséget érintette.

A nyolcvanas és kilencvenes években a képzett munkaerő pozíciója a tudás gazdasági felértékelődésével párhuzamosan tovább erősödött (Salt 1997). Ekkor a képzett munkaerő mobilitását inkább a kereslet oldaláról elemezték. A publikációk a globalizációval összefüggésben a vállalati munkaerő áthelyezését és ennek hátterét vizsgálták (Salt – Findlay 1989). Salt egy későbbi tanulmányában (2003) ugyanakkor hozzáteszi, hogy míg az 1980-as évek európai migrációját vizsgáló kutatók „állóvízben” érezhették magukat a vándorlások intenzitását tekintve, addig a kilencvenes évek elején Európa új és merőben ismeretlen helyzetbe került szembe: keletről hirtelen tömeges vándorlás indult meg „Nyugat-Európa virágos kertjei felé”. Az 1990-es évek közepét és végét Közép- és Kelet-Európának az európai migrációs rendszerbe való egyre erősödő integrációja jellemezte (Salt 2003).

A kétpólusú politikai rendszer felbomlásával megváltozott a kutatók érdeklődése. Fontossá vált a nukleáris ismeretekkel rendelkező magasan képzett szakemberek mozgásának feltérképezése, így különösen az oroszok kiáramlása került a fókuszba (Platt – Isard 1999, Tanguy – Wenden 1993). 1989 és 1991 között összességében mintegy fél millióra becsülték azt a magasan képzett kutatói tömeget, amelynek tagjai a nyugati szellemi erőforrásokat növelték. A magasan képzett migránsok rövid időn belül stratégiai jelentőségű fejlesztési feladatokat kaptak, így a befogadó ország gazdaságában növelték a hozzáadott értéket, a kibocsátó országokban viszont távozásuk pótolhatatlan hiányokat eredményezett, késleltették hazájuk gazdasági felzárkózását, a magukkal vitt „know-how”-t pedig átadták a versenytársaiknak. A keleti régióba áramló külföldi beruházások igényelték a helybeni alkalmas munkaerőt, így megvalósult egy ún. „internal brain drain”, azaz a helyi munkaerő beépült a külföldiek által irányított termelésbe, később pedig bekerült annak döntéshozói körébe. Az „agyelszívás” kérdése ismételtelen a délkelet-európai országokból történő kiáramlással kapcsolatban merül fel (Breinbauer 2005).

A korábbi évtizedekben a kiáramló tömeget többé-kevésbé homogénnek tekintették. A jelenlegi megközelítés külön kezeli a kiváló képességűeket, és szerepüket a versenyképesség szempontjából vizsgálja. Az ezredfordulót követően a tanulási célú mobilitás

került a szakmai érdeklődés középpontjába, mivel ezt a magasan képzettek mobilitása előkészítéseként értelmezték (Iredale 2001, Mahroum 2001). Egyértelműen megfogalmazták, hogy a jelenség a globalizáció folyamatának nemcsak mennyiségi, hanem minőségi indikátora is.

A diákok mozgása a fejlődő régiókból a fejlettek felé irányul, és földrajzilag koncentrált. A fő vándorlási célországok az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, az Egyesült Királyság és Ausztrália. Csak manapság mutatkoznak az első jelei annak, hogy az itt végzetek egy része a tanulmányaik befejeztével hazatér. A kutatási eredmények szerint a komoly karriert tervező hallgatók tartósan, de akár végleg is a befogadó országokban maradnak (Castels – Miller 1998, Tremblay 2005). A kutatások elsősorban arra irányulnak, hogy miként választhatók ki a kínálatból a befogadó országok, cégek számára a hasznot hozó migránsok, illetve hogy a kibocsátó országok miként őrizhetik meg a számukra is nélkülözhetetlen, magasan képzett szakembereket.

Az emberi erőforrás 21. századi értelmezése szerint a szellemi tőke fejlődésének szerves része a különböző földrajzi helyeken szerzett tapasztalat, és a szükséges személyiségjegyek mellett kiemelt a jelentősége az így létrejövő kapcsolati tőkének. Salt véleménye szerint statisztikailag ugyan könnyebb mérni a végzettséget, de a készségek, a képességek és a tapasztalatok éppen annyira fontos kompetenciaelemnek számítanak.

Az ezredfordulóra kialakult migrációs viszonyok azonban ellentmondások: a munkaerő mozgása nem olyan liberalizált, mint az egyéb célú vándorlás. A nehézségek ellenére egyértelmű, hogy a mobilitással nyereség érhető el (Rédei 2011). Ez akkor lenne optimális, ha sor kerülne a befogadó ország és a migráns érdekeinek egyeztetésére, ha a csere révén az adott vállalat, régió, de maga a migráns is többletnyereséghez jutna, ugyanakkor a kibocsátó ország humán veszteségének (a képzési költségnek) a kompenzálása is megoldódna. A valóságban többnyire az erősebb fél, vagyis a toborzó és befogadó terület érdekei érvényesülnek. Ugyanakkor egyre többen döntenek a döntési lehetőségeiket növelő szellemi befektetések (így a külföldi tanulás) mellett. A befogadó országok, cégek is érzékelik ezt a változást, és arra törekednek, hogy minél tágabb körből merítsenek, illetve jól kialakított elvek szerint toborozzanak. Csak így szerezhetik meg a többiek elől a jobbakat. Ott tapasztalható sikeres beilleszkedés, ahol a betelepülők igényeit és a helyi adottságokat folyamatosan egyeztetik, ahol a regionális munkaerő-kereslet nyilvános és az információk naprakészek (Tarrósy – Glied 2012).

A kibocsátó országok eddig nem jártak sikerrel abban, hogy humán erőforrásaik veszteségét közvetlenül visszanyerjék. Ez különösen a magasan képzettek esetére igaz, ők jelentik az igazi veszteséget. Hiszen a képzetlenek kivándorlása jobbra könnyíti az otthoniak gondjain. Ugyanakkor közvetetten, hazautalásokkal, kapcsolatépítéssel képesek a veszteségeket kompenzálni.

A kibocsátók és a befogadók előnyei és hátrányai

A külföldön tanulók tömegét a graduális képzésben résztvevők jelentik, az oktatási intézmények bevételeinek növekedése ebből származik. A legnagyobb verseny azonban a posztgraduális képzésben résztvevőkért folyik. Ennek mozgatórugója nem a közvetlen térítési díj, hanem a kutatási potenciál növelésének szándéka, a presztízs, továbbá a szabadalmakból és kutatási alapokból elnyerhető bevétel. A posztgraduális képzésben való részvétel a kiválóság bizonyítéka, hiszen idáig csak hosszú szelekció után lehet

eljutni. A képzés célja itt közvetlenül a fogadó régió vagy vállalkozás innovációs potenciáljának a növelése. A posztgraduális hallgatók alkalmasak a kutatás és a fejlesztés céljainak megvalósítására, döntő hatást gyakorolhatnak a versenyképességre; őket támogatják, és közülük toboroznak a nemzetközi üzleti élet szereplői.

Érdemi jelentősége van annak, hogy valaki mely intézményben szerezte meg tudományos minősítését. A külföldi posztgraduális tanulmányokra jelentkezők célországai egyben a világ gazdaság fontos stratégiai pontjai. A résztvevők az itt szerzett bizonyítvánnyal a kiválasztás folyamatában elért pozíciójukat igazolják. A nemzetközi üzleti élet többségüket már tanulmányaik során ösztöndíjban részesíti, és a végzést követően körükből toboroz. Ők a cégek számára olyan humán erőforrást jelentenek, amely intézményüket, vállalkozásukat akár a világ élvonalába is emelheti. Az USA-ban PhD fokozatot szerzett hallgatók többsége indiai és kínai. Az indiaiak 82%-a tervezi, hogy az USA-ban marad, és 60%-nak már szerződése is van; a kínaiak esetében 81%, illetve 57%-os ez az arány (Sopemi 2001).

A migránsok szociológiai-demográfiai jellemzőiből következő hatások elemzése a '90-es években kezdődött el. A kutatások elindításának egyik oka az volt, hogy a befogadó országokban a bevándorlók szociális ellátásának terhei növekedtek, és a célországok a járadékok, szociális juttatások harmonizálására törekedtek. A migráns élete során több országban él, ebből fakadóan szükség van arra, hogy az öregkori ellátásra szóló, különböző országokban megszerzett jogosultságait, köztük a tanulói jogviszonnyal összefüggő szociális juttatásokat nyilvántartsák és összehangolják.

A gazdaság nemzetközivé válásával egyre fontosabb kérdéssé válik, hogy a befogadó társadalom toleráns-e, illetve az érkező mennyire alkalmazkodó, hogyan fogadja el új környezetének már kialakult szokásait. Az ismeretek cseréjét, egymás megértését, ezzel együtt az eszmék, gondolatok, meggyőződések, tapasztalatok, a tőke és a személyek szabad áramlását is nyelvi, technikai akadályok hátráltatják. A globális világban az ún. transzferáló szerepnek van nagy jelentősége. Az angolszász országok egyik előnye az, hogy számukra nincsenek nyelvi korlátok, az angol nyelv elterjedésére és a nemzetközösségi kapcsolatokra alapozva működésük során az egész világ kínálatával számolhatnak. A nyelvileg szétdarabolt Európa ennek éppen ellentéte.

A külföldi tanulástól az erre vállalkozók helyzetük javulását várják. A fogékony fiatal életkorban szerzett benyomások nem maradnak hatástalanok a későbbi életszakszokra sem, és a felnőttkori migrációs döntéseknél is meghatározónak bizonyulnak.

A globalizálódó világ munkaerőpiaca új feltételek között működik. Romlanak az eltartási arányok, a hosszabb, tanulással töltött életszakaszhoz és az átlagos élettartamhoz képest korán következik be a nyugdíjazás. Mindez nagyobb hatékonyságra kényszeríti az aktív korosztályokat. Napjainkban a munkaerő-piaci szereplők demográfiai cseréje már nem elegendő az ismeretek megújításához. Ezért is szükséges az ismeretek élet-hossziglan történő aktualizálása. Ha egy adott országban megjelenik a nemzetközi tőke, akkor kiütközik a globális és a helyi gazdaság emberi erőforrás-keresletének és -kínálatának differenciája, aminek két kimenetele lehet:

- a külföldi beruházó a helyi munkaerőt felzárkóztatja, közvetíti számukra a nemzetközi elvárásokat, tartós foglalkoztatást ígér (pozitív forgatókönyv)
- nem törődik a helyi munkaerő fejlesztésével, és az átmeneti foglalkoztatás az első esethez képest bizonytalan, kiszolgáltatott helyzetet hoz létre.

Az első változatban a tőkebefektető a szakképzett munkaerő jelenlétére alapoz, és gondoskodik az átképzésről is. Ez többnyire a magas hozzáadott értéket produkáló

tevékenységek esetében fordul elő. A második változatban a betelepülő vállalkozás az olcsó munkaerőt használja ki, nem számol a know-how átadásával vagy K+F-tevékenységgel. A jelenlétről vagy annak megszüntetéséről a profitérdekek változása szerint dönt. Ennek révén a helyi munkaerő foglalkoztatottsága ugyan átmenetileg emelkedik, de a humán tőke nem növekszik.

A világban olyan gazdasági integráció zajlik, amely a nemzetközi üzletmenet térbeli kiterjesztését, a helyi gazdaságba történő beépülését valósítja meg. Ennek során az ipar és annak döntő hányadát alkotó feldolgozóipar átrendeződik. Bizonyos ágazatokra – élelmiszer, textil, ruházat, bútor – az alacsony iskolai végzettségű munkaerő és a kis hozzáadott értéket termelő tevékenység jellemző, ezek térbeli mozgását a munkaerő költségeinek változásai szabják meg. Ezért ezek a tevékenységek a fejlődő világba kerülnek át, és onnan a kész termékek kerülnek vissza a fogyasztói piacokra. A feldolgozóipar másik része, az elektronikai-, gép-, jármű- és adatátviteli ágazat, magasan képzett munkaerő felhasználásával magas hozzáadott értéket termel, és „know how”-ja révén exportképes termelést végez. Ezeknek az ágazatoknak a térbeli elmozdulása stratégiai jellegű döntés következménye, ezt hosszabb elemzés előzi meg, amelyben a képzett munkaerő jelenléte lényegi szempont. Ezt nevezzük az irodalomban feldolgozóipari átrendeződésnek.

A más országban történő tanulás iránti legnagyobb érdeklődés ugyanakkor a fejlődő világban jelentkezik, célországnak természetesen a legfejlettebb országok számítanak. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a fejlett országokban szerzett diploma, tudás és tapasztalat olyan szellemi tőkét jelent számukra, amelynek birtokában kiválaszthatják a legjobb megtérülést biztosító munkapiaci lehetőséget.

Az oktatási intézményekből kikerülők késéssel képesek alkalmazkodni a termelés helyi munkaerőigényéhez, és ez veszteséggel jár mind önmaguk, mind a térség gazdasága számára. Napjainkban magas a fiatalok végzést követő munkanélkülisége. Ugyanakkor a hazai munkapiaci erőforrások kimerülésével a kereslet az állásbörzék útján az egyetemek felé fordul. Az oktatási intézményből közvetlenül a legkitűnőbb végzősöket toborozzák, akik már bizonyították, hogy alkalmasak új ismeretek befogadására (Rédei 1995).

Korábban egy nemzetközi oktatási intézmény úgy fogalmazta meg arculatát, hogy érdeklődik más kultúrák iránt. Napjainkban az tapasztalható, hogy maga az oktatás folyamata válik kozmopolitává. Az oktatás fő célja a globálisan használt technikai, nyelvi és tárgyi kultúra gyakorlatának elsajátítása, az alkalmazkodóképesség fejlesztése. Ennek megfelelően az oktatókat is több országból toborozzák. A kozmopolita képzésre törekvő intézmények iránt fokozott érdeklődés tapasztalható (Open Doors 2001).⁵ A tanulói mobilitás hozzájárul a tudásról alkotott nézőpont térbeli cseréjéhez, specializációjához. Beszélhetünk komplex, általános, ún. generalista, illetve specialista képzésről, ami a tanulmányokat követően meghatározza az elhelyezkedés lehetőségeit. A vállalkozások mérete összefüggésben van mindezzel. A kisvállalkozásoknál a generalisták kerülnek előnybe, a nagyvállalkozásoknál a specialisták.

Ugyanakkor a más országban töltött idő számottevő szemléleti bővüléssel is jár, amely a későbbi években is segíti más kultúrák megértését, és ezzel képes tompítani,

⁵ Az USA-ban évente közel 80 000 fő kaphat egy akadémiai év időtartamára szóló ösztöndíjat. Ez a keret évi 5–6%-kal nő. Egynegyedét rendszeresen a kínaiak és az indiaiak szerzik meg, a felét ázsiai diákok kapják. A leginkább preferált szakterület (42%-os részesedéssel) az élettudomány.

vagy legalábbis nem élezi a globális világban előforduló konfliktusokat. Mindez hatással van a helyi fogyasztásra is: gondoljunk arra, hogy a képzettek fogyasztási szintje magasabb, mint a képzetleneké.

A folyamatok jobban érthetők, ha a szellemi képességek rentabilitásának földrajzi differenciáiról beszélünk. Közel ugyanazért a munkáért a világ egyik sarkában többet lehet kapni, mint a másikon. Következésképpen a szellemi tőke – a pénztőkéhez hasonlóan – arra törekszik, hogy megtalálja a befektetés gyors megtérülésének a helyét. Ennek következtében bizonyos országokban felmerül az az igény, hogy az országot elhagyók térítsék meg a tanulmányaikra fordított költségeket, vagy a befogadó országok az így szerzett erőforrás értékének egy részét ellentételezzék a kibocsátó ország számára.

A tanulmányok alatt szerzett tapasztalatok egyúttal növelik a jövőbeli bevándorlás valószínűségét is. A tanulók megismerik az országot, a helyi szokásokat, kapcsolatokat teremtenek. A fejlett és a fejlődő világ eltér abban is, hogy a külföldi tanulást milyen mértékben követi tartósabb letelepedés. A fejlett országokból érkezők a végzést követően nem növelik jelentős mértékben a bevándorlók számát. A fejlődő világban ugyanakkor a család befektetési szándékkal, a későbbi letelepedés és munkavállalás reményében küldi a fiatalot külföldre tanulni, és a ráfordítás majdani megtérülését várja ettől.

A legtöbb ország a kitűnő külföldi hallgatóknak végzésük után munkalehetőséget is kínál, mivel a kibocsátó országok többsége a világgazdaság jövőbeli fejlesztési célpontjának számít. Ezért maguk a befektetők is kapcsolatokat akarnak kiépíteni, amire a székhelyükön tanuló diákok alkalmazása révén is módjuk van. Sőt, a termelés kevésbé fejlett országokban való elindítása érdekében kifejezetten szükségük van a helyi, fejlett országokban képzett, tapasztalt munkaerőre. A cél érdekében az üzleti élet „visszacsábító programokat” állít össze. Hatékonyak bizonyul az is, ha maguk a végzősök kezdeményezik az otthoni befektetéseket, ezzel bizonyítva képzettségük hasznosságát. A visszatérésre általában nem közvetlenül a tanulmányok befejezése után kerül sor, hanem néhány éves tapasztalatszerzést követően vagy éppen a második generáció tagjaként.

A globális világról szerzett tapasztalatok arról győzik meg a küldő családokat, hogy megfelelő és transzferálható tudással a fiatalok tágabb térbeli választáshoz juthatnak. Ezért – legalábbis egy szűkebb körben – az otthoni önálló életkezdéshez szükséges anyagi feltételek biztosítása helyett vagy amellet a szellemi készségek fejlesztését ítélik fontosnak.

Összegezve megállapítható, hogy a tanulási célú migráció terjed, a befogadó országok kínálati helyzetben vannak, és a haszonelvű migrációs politikának ezzel a kérdéssel foglalkoznia kell. Évek múltán a külföldön tanult ember közvetítője lehet a nemzetközi gazdaságnak. A transznacionális vállalatok irányítói már felismerték az ebben rejlő lehetőséget, és részt kérnek a migrációs stratégia kialakításából.

A hallgatói mobilitás főbb trendjei

Ami a keresleti oldalt illeti, a térbeli elérhetőség javulásával, a fejlődő országokban elindult életszínvonal növekedésével, valamint annak a felismerésével, hogy a külföldön megszerzett tudással nő a munkaerő-piaci választás lehetősége, a családok növekvő számú fiatalot indítanak útra. A felsőoktatási intézmények között a külföldi hallgatókért folytatott verseny töretlen, hiszen számukra ez hírnevet, kapcsolatokat és bevételt jelent.

Ma már az intézmények az oktatás mellett a tanulmányok alatt eltöltött idő minőségét, többletértékét is fontos attrakciós elemnek tekintik.

A hallgatók *célterületét* az angol nyelv határozza meg, így az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Ausztrália együttesen a világ összes diákjának a felét vonzza magához. Itt nemcsak a célországok, hanem a kibocsátó régiók angol nyelvűsége (pl. India esetében) is szerepet kap. Az elmúlt években is az volt tapasztalható, hogy az angol nyelvű célországok képesek voltak növelni részesedésüket a világ mobilitásából.

A *küldő régiókban* Kína, India, Dél Korea, Kanada, Tajvan, Törökország és Malajzia folyamatosan növelték⁶ az első tíz nagy befogadó országba érkező hallgatóik számát. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy egyes országok maguk is sokat tesznek azért, hogy minőségi és nemzetközi oktatást fejlesszenek ki.

Fontos mutató lehet az is, hogy egy adott ország hallgatóinak hány százaléka tanult más országokban, vagy rendelkezik más országbeli végzettséggel. Általában a beiratkozott hallgatók 20–30%-a végez hosszabb-rövidebb ideig tanulmányokat más országban. Minél fejlettebb egy ország, annál magasabb ez az arány. Az *Atlas of Student Mobility* a más országban történő tanulás mértékét a következő tényezőkkel hozza összefüggésbe:

- Human Development Index (HDI),
- a mozgás szabadságának joga és lehetősége,
- a külföldi tőkebefektetés mértéke,
- a városban élők aránya,
- a születéskor várható átlagos élettartam,
- az 1000 lakosra jutó telefonvonalak száma,
- a népesség száma.

Részben a támogatási gyakorlat miatt, részben mert maguk a fiatalok is szeretnek előzetesen tapasztalatot szerezni, nagy arányban terjed a *rövid időtartamú, szemeszter hosszúságú külföldi tanulás*. Ez különösen a későbbi üzleti ösztöndíjak elnyerése szempontjából fontos. Ha a hallgató kezdeményező és eredményes, nagyobb valószínűséggel jut további támogatáshoz. Hasonlókat állapítanak meg más kutatások is,⁷ amikor kiemelik az előkészítő jellegű általános vagy középiskolai tanulmányok jelentőségét.

A globalizáció a társadalom számos területét áthatja, ez alól a felsőoktatás sem kivétel. A felsőoktatás mint szolgáltatási tevékenység nagymértékben helyhez kötött, ennek következtében egyfajta védettséget élvez a nemzetközi versennyel szemben. Ez a védettség azonban egyre korlátozottabb lesz a 21. században, amikor mind a szolgáltatást igénybe vevők (hallgatók), mind a szolgáltatást nyújtók (tanárok) egyre mobilabbak lesznek. A felsőoktatásban is egyre inkább alkalmazhatóvá válnak azok a koncepciók, amelyek az üzleti világban a 20. században meghonosodtak.

A nemzetközi piacorientáció erősíti a felsőoktatás versenyképességét, és kitörési pontot jelenthet mind Magyarország, mind a kelet-közép-európai régió számára. A felsőoktatás és a tudomány exportja az innovációban játszott szerepe miatt duplán is ösztönözheti a gazdasági növekedést. A nemzetközi piacon is versenyképes szakemberek kibocsátása egyrészt magában a felsőoktatásban generálhat növekedési potenciált,

⁶ Megjegyzendő, hogy ezeknek az országoknak a lakossága életkorilag is kedvezően alakul, a fiatalok korosztálya nagyszámú.

⁷ Observatory on borderless higher education, 2007.

másrészt pozitív externáliaként nagyban növelheti az üzleti szféra versenyképességét (Bander – Hrubos 2012, Berács et al. 2009).

A mobilitás megvalósulásában szerepet játszanak az ún. koordinátorok, tehát az oktatói, kutatási kapcsolatokkal rendelkező tanárok és a külföldön tanult diákok. Az ő szerepük a létszámkeretek feltöltésében, a hallgatók válogatásában, illetve a várható új kulturális, szociális helyzetekre, nehézségekre való felkészítésben fontos. Ily módon kapcsolódik a tanárok mobilitása a hallgatói mobilitáshoz (Rédei et al. 2008).

Milyen push és pull tényezőkről beszélhetünk a folyamat kapcsán? Ha egy adott országban a gazdasági megszorítások, feltételek nem teszik lehetővé, hogy a felsőfokú oktatás versenyképes tudást adjon, akkor egyéni-családi befektetésként előtérbe kerülhet a külföldi tanulás és diplomaszerezés. Amennyiben a küldő országban nem javul a helyzet, és nem hoznak létre olyan munkahelyeket, ahol a külföldön megszerzett képességeket, kapcsolatokat fel lehet használni, akkor a külföldön tanulók nem térnek haza, esetleges közvetítő szerepük a gazdasági kapcsolatokban nem valósulhat meg. Mindez hosszú távon a felsőfokú oktatás leépüléséhez, elszorvadásához, foglalkoztatási veszteséghez vezet. Ezen belül lehetséges egy olyan helyzet, amikor vagy a pénzügyi feltételek, vagy a jogi korlátok nem teszik lehetővé a szabad választást és mozgást. Akár olyan elszigetelődés is lehetséges, amikor a vonzó tényezők nem tudják kifejezni hatásukat. Ilyen volt a kelet-európai országokban a szocializmus időszaka.

A vonzó tényezők hatása akkor érvényesül igazán, ha felmérhető a külföldi tanulás költségeinek megtérülése. A mobilitás pozitív, ha a kinttartózkodás többletértéket termel, és a megszerzett tudást a kibocsátó ország gazdasága tudja kamatoztatni. Ebből az következik, hogy az egyéni és az állami törekvések irányának azonosnak kell lennie, mindez közös investíciót kíván, és ez teszi lehetővé a felemelkedést, a haladást, a globális folyamatokhoz való kapcsolódást.

A külföldön történő tanulás Magyarországon is huszadik század végi jelenség. Magyarország az 1990-es években belépett azoknak az országoknak a körébe, ahol már gyakori jelenség, hogy a fiatalok hosszabb-rövidebb ideig más országban tanulnak, ezáltal tökéletesítik nyelvismeretüket, szembesülnek más ország szokásaival, kultúrájával. A határok átjárhatósága lehetővé teszi, a piacgazdaság, különösen a nemzetközi üzleti élet pedig ösztönzi a nemzetközi szinten jártas emberfők képzését.

Külföldi hallgatók a diplomaszerező képzésben Magyarországon

Az 1980-as évektől Magyarországra érkező nemzetközi tőkebefektetés képzett hazai munkaerőt igényelt. 1990 után a nemzetközi oktatási piac szereplői felismerték, hogy Magyarország is bekapcsolódik a nemzetközi képzésbe, és igény mutatkozik nemzetközileg is a képzett emberekre. Működni kezd az International Business School, amerikai iskola létesül Nagykovácsiban, oktatni kezd a CEU, nemcsak a külföldi oktatási intézmények vonzása érvényesül, de itthon is működési engedélyhez jutnak külföldi iskolák. A határon túliak támogatásának a felfutása részben a határokon belül, részben azokon kívül hozott létre oktatási intézményeket. Az elmúlt évtizedben töretlenül *nőtt a külföldi hallgatók száma*. 2001 őszén még 11 783 külföldi hallgató folytatott tanulmányokat hazánkban diplomaszerezés céljából, a 2010–2011-es tanévben pedig már *60%-kal több*, azaz 18 850 fő. Mindez azt eredményezte, hogy megnőtt az összes hallgató között a külföldiek aránya, a 2005 és 2011 közötti időszakban stabil 3,4%-ról 5,2%-ra. Az ab-

szolút növekedés lényegesen alatta marad a globálisan mért értékeknek, ami azt is jelzi, hogy a globális piac dinamikusabb, és lemaradásunk ezen a téren is nőtt.

*1. Magyar és külföldi hallgatók a magyar felsőoktatásban
Hungarian and foreign students in the Hungarian higher education*

	2005/2006	2006/2007	2008/2009	2009/2010	2010/2011
Összes hallgató	424 161	397 704	381 033	370 331	361 347
Ebből külföldi hallgató	14 491	15 459	16 916	18 154	18 850
Külföldi hallgató %	3,4%	3,9%	4,4%	4,9%	5,2%
Nappali hallgató	231 482	242 893	242 928	242 701	240 727
Ebből külföldi hallgató	10 974	12 212	13 681	15 035	15 889
Külföldi hallgató %	4,7%	5,0%	5,6%	6,2%	6,6%

Forrás: Magyar Felsőoktatás, OKM, NEFMI.

A külföldi hallgatók többsége (84,3%) nappali tagozaton tanul. Az *esti tagozatos képzés és a távoktatás jelentősen visszaesett*. Utóbbi azért is meglepő, mert az internetes, online technológia megjelenése a felsőoktatásban azzal járhatott volna, hogy egyetemeink elsősorban így válnak hozzáférhetővé a külföldi hallgatók számára. De nem ez történt. Vannak próbálkozások a doktori iskolák térbeli kiterjesztésére, de az órákon kívüli tutori tevékenységre is szükség lenne. A levelező tagozatos képzés abszolút értékét tekintve stagnál (2700 fő körül), de jelentősége relatíve csökkent.

*2. Külföldi hallgatók a magyar felsőoktatásban képzési tagozatonként
Foreign students in the Hungarian higher education by type of education*

Képzési tagozat	2005/2006	2006/2007	2008/2009	2009/2010	2010/2011
Nappali	10 974	12 212	13 681	15 035	15 889
Esti	231	166	134	136	98
Levelező	2 654	2 602	2 706	2 745	2 692
Távoktatás	632	479	395	238	171
Összesen	14 491	15 459	16 916	18 154	18 850

Forrás: Felsőoktatási Statisztika, OKM, NEFMI.

3. Külföldi hallgatók a magyar felsőoktatásban ország-csoportonként 2010/2011-ben
Foreign students in the Hungarian higher education by country category
(neighbouring countries, Europe, other continents) in 2010/2011

Szomszédos ország	Fő	Európa	Fő	Más földrész	Fő
1. Románia	2 669	1. Németország	2 103	1. Irán	928
2. Szlovákia	2 561	2. Norvégia	755	2. Izrael	797
3. Szerbia	1 516	3. Svédország	428	3. Nigéria	414
4. Ukrajna	1 391	4. Ciprus	247	4. Törökország	402
5. Ausztria	133	5. Spanyolország	244	5. USA	340
6. Horvátország	119	6. Franciaország	211	6. Kína	272
		7. Nagy-Britannia	183	7. Vietnám	210
		8. Írország	192	8. Koreai Köztársaság	209
		9. Görögország	191	9. Szaúd-Arábia	198
		10. Oroszország	164	10. Kanada	194
		11. Olaszország	113	11. Japán	189
Összesen	8 389	Összesen	4 842	Összesen	3 680
Ország csoport %	44,5	Ország csoport %	25,7	Ország csoport %	22,0

Forrás: Statisztikai Tájékoztatók, Felsőoktatás, OKM (NEFMI), 2010. A 100 főnél többet küldő országok.

A hallgatók fele a szomszédos országokból érkezik, és feltételezhetjük, hogy ők magyar nemzetiségűek. A másik felét nagyobb részt Európa és kisebb részt más kontinensek adják.

4. Külföldi hallgatók a magyar felsőoktatásban képzési szintenként a kiválasztott tíz egyetemen, nappali tagozaton a 2010/2011 tanévben
Foreign students in the Hungarian higher education by level of education at ten selected universities in 2010/2011 (full time education)

Képzési szint Egyetem	BSc	MSc	Osztatlan képzés	PhD / DLA	Összesen
Budapesti Corvinus Egyetem	464	182	–	16	662
Budapesti Műszaki Egyetem	621	155	98	27	901
Eötvös Loránd Tudományegyetem	558	180	52	94	884
Semmelweis Egyetem	226	9	2 154	14	2 403
Debreceni Egyetem	749	102	1 533	53	2 437
Pécsi Tudományegyetem	169	40	1 281	11	7 287
Szegedi Tudományegyetem	562	70	960	74	1 666
Miskolci Egyetem	93	20	13	3	129
Pannon Egyetem	48	50	–	2	100
Szent István Egyetem	143	48	677	6	874
<i>A kiemelt helyeken összesen</i>	<i>3 633</i>	<i>853</i>	<i>6 768</i>	<i>300</i>	<i>11 554</i>
<i>Minden intézményben összesen</i>	<i>5 577</i>	<i>1 200</i>	<i>7 059</i>	<i>401</i>	<i>14 237</i>

Forrás: Felsőoktatási Statisztika, NEFMI.

5. Külföldi hallgatók száma a vizsgált tíz egyetemen a 25 legtöbb hallgatót küldő ország szerint 2010/2011-ben

Foreign students at the ten universities under study by 25 countries sending the most students in 2010/2011

Ország	BCE	BME	ELTE	SE	DE	PTE	SZTE	ME	PE	SZIE	2010/11 Összesen
Németország	72	27	20	728	43	524	250	3	5	268	1940
Románia	253	110	190	41	455	54	127	19	11	87	1347
Szerbia	244	40	99	31	15	88	743	3	7	27	1297
Szlovákia	124	125	372	93	130	53	45	119	31	54	1146
Irán	7	152	16	225	241	148	109	0	2	7	907
Izrael	0	4	14	271	309	33	145	0	0	9	785
Norvégia	2	4	15	247	109	205	43	0	0	120	745
Ukrajna	124	42	121	36	267	29	28	29	1	29	706
Svédország	3	4	14	157	103	64	36	0	0	34	415
Nigéria	5	37	3	26	237	27	59	0	0	2	396
Törökország	13	45	40	50	119	23	38	0	2	6	336
Ciprus	2	58	4	87	50	11	8	0	0	25	245
USA	20	44	8	67	41	29	23	0	0	8	240
Spanyolország	20	46	2	48	3	71	37	0	0	4	231
Koreai Köztársaság	7	5	2	49	57	72	11	0	0	0	203
Szaúd-Arábia	0	0	4	14	133	4	24	0	0	19	198
Kanada	5	2	6	84	30	29	20	0	0	11	187
Vietnám	35	37	6	7	88	0	4	0	0	10	187
Görögország	6	30	5	93	10	21	12	0	1	8	186
Kína	51	6	12	12	48	44	6	1	2	3	185
Írország	3	0	1	37	4	12	7	0	0	120	184
Nagy-Britannia	5	4	5	27	100	13	8	1	0	19	182
Franciaország	17	57	5	52	22	9	4	0	1	12	179
Japán	1	2	4	44	41	34	45	0	0	2	173
Oroszország	18	6	21	3	14	9	2	1	1	11	86
Ausztria	7	2	4	61	4	9	2	0	6	4	99
Összesen	1044	889	993	2590	2673	1615	1836	176	70	899	12785

Forrás: Felsőoktatási Statisztika, NEFMI.

A külföldi hallgatók harmada államilag támogatott oktatásban vesz részt.

A felsőfokú oktatás szerkezetét nem csupán a végzettség pályájának követésével vagy a munkaerő-piaci kereslet alapján lehet vizsgálni, és ez alapján dönteni a fejlesztésekről vagy leépítésekről. Ez igen szűk látókörű gondolkodásra vallana, ami ellentétes az EU gyakorlatával és az egyetemi autonómiával. Az egyetemek mindig is a társadalom fejlődésének szolgálatában álltak, képezték azokat a kiművelt emberfőket, akik hosszútávon képesek a modern tudás befogadására, felhasználására és terjesztésére. Ily módon a népesség egészével kerülnek kapcsolatba, és nem egy kiválasztott szubpopulációval. A hallgatók a családok számára ismereteket, elvárásokat, eredményeket és lehetőségeket közvetítenek, és ezzel a társadalom egészére hatnak.⁸

⁸ Gondoljunk a jelenkori komputer írástudatlanság kérdésére. Általában a diákok közvetítették az ismereteket a szülők számára.

6. A kiválasztott 10 egyetemen tanuló külföldi hallgatók részesülése állami támogatásban a 2009/2010 és a 2010/2011 tanévben
Foreign students at the ten selected universities receiving state supports in school years 2009/2010 and 2010/2011

Egyetem	Külföldi hallgató 2009/10 fő	Ebből állami- lag támogatott 2009/10 (%)	Külföldi hallgató 2010/11 fő	Ebből állami- lag támogatott 2010/11 (%)
Budapesti Corvinus Egyetem	1 248	73,9	1 186	71,5
Budapesti Műszaki Egyetem	1 016	25,5	1 021	47,8
Eötvös Loránd Tudományegyetem	995	60,6	1 085	58,4
Semmelweis Egyetem	2 463	7,4	2 752	6,1
Debreceni Egyetem	2 800	24,1	2 978	21,4
Pécsi Tudományegyetem	1 619	14,6	1 762	13,1
Szegedi Tudományegyetem	1 812	31,7	1 939	39,5
Miskolci Egyetem	182	51,1	180	46,7
Pannon Egyetem	119	28,6	121	29,8
Szent István Egyetem	906	10,9	984	14,2
<i>Összesen</i>	<i>13 160</i>	<i>28,7</i>	<i>13 298</i>	<i>30,3</i>

Forrás: Felsőoktatás Statisztika, OKM, NEFMI.

Az Erasmus mobilitás hatása a munkaerőpiacra

- A legtöbb hallgató pozitívnak, illetve nagyon pozitívnak értékelte az Erasmus tanulmányai alatt szerzett tapasztalatok befolyását személyi fejlődésére. Nemcsak a viselkedésük és szemléletmódjuk lett nyitottabb a társadalom felé, hanem jobb és tisztább perspektívájuk lett az elkövetkező tanulmányukat, illetve a hivatásos életüket illetően.
- Az Erasmus hallgatók rövidebb idő alatt találtak állást, mint más frissdiplomás társaik. A válaszadók 60%-a szerint az első munkahely megszerzéséhez a nyelvtudás, 50%-a szerint a nemzetközi tapasztalat járult hozzá. A hallgatók 40%-a úgy érezte, hogy az Erasmus időszak közvetlenül felelős állásuk megszerzésében.
- A hallgatók 75%-a pozitívan értékelte a tanulmányai és az Erasmus időszak közötti kapcsolatot. 40% nyilatkozott úgy, hogy az Erasmus mobilitása és a jelenlegi munkaaktivitása között erős kapcsolat van.
- Mindent egybevetve az Erasmus mobilitás egy kulcsfaktor a végzős hallgatók foglalkoztathatóságában. A munkaerőpiac 50%-a (vállalatok, közigazgatás) megerősíti, hogy az Erasmus hallgatók olyan munkakört töltenek be, amelynek van nemzetközi vonatkozása.

A tanulással eltöltött idő növekedése számos hatással jár együtt, pl. a pályakezdők későbbi életkorban lépnek a munkaerő-piacra, magasabb fogyasztással jellemezhetők, a magasabban képzettebbek mobilabbak tudnak lenni. Diplomával tehát több esély van a munkaerőpiacon történő választásra, és a magasabb végzettség nagyobb jövedelemmel

is jár. A hazai keresetekhez viszonyítva európai összehasonlításban jól keresnek a diplomások, és kisebb az esélyük arra, hogy munkanélküliek legyenek, ha pedig mégis azokká válnak, akkor hamarosan új elhelyezkedési lehetőséghez jutnak (OECD 2006).

Bár a felsőfokú végzettséggel rendelkezők jövedelmi előnyei mindenhol számottevőek, a magyar diplomások kereseti előnye nemzetközi összehasonlításban rendkívülinek mondható. Egy főiskolát vagy egyetemet végzett, negyvenes éveiben járó férfi nagyjából egyharmaddal keres többet az érettségizett kortársánál Olaszországban, durván a felével többet Ausztriában és Németországban, háromnegyedével Portugáliában (ez a korábbi EU-ban mért legmagasabb érték), és több mint kétszer annyit Magyarországon. A versenyszférában dolgozó diplomások Magyarországon 130%-kal, az ugyancsak rendszerváltó Csehországban 70%-kal keresnek többet az érettségizetteknél, noha a diplomások relatív tudásszintje (a rendelkezésre álló adatok szerint) semmivel sem jobb Magyarországon, mint az összehasonlításban szereplő többi országban. Diplomával meredekebben ível a karrier.

Mit igazolnak az empirikus adatok?

A múlt tapasztalatai alapján a peregrinusok a társadalom szellemi elitjét alkotó mobil réteget jelentették, akik a vándorlásaik során szerzett tapasztalataik révén növelni akarták szellemi értéküket (Hrubos 2005). Napjainkban a globalizáció terjedésével ennek a jelentősége nőtt, hiszen valóra vált a befektetés gyors megtérülése (ez új motívációt jelent). A több országban tapasztalatot szerzett munkaerő iránti kereslet megnőtt.

A humánerőforrás-stratégiát értékelő beszélgetésekből és elemzésekből, az ún. assessment center tapasztalataiból ugyanakkor az is kiderül, hogy a végzettség önmagában nem elegendő mérőszám, a képesség, készség és alkalmasság a végzettséghez hasonló értékű szempont a felvételek során. Számos esetben nem is a végzettséget állítják mércéül, hanem a problémamegoldó vagy a kommunikációs képességeket. A különböző földrajzi helyeken szerzett munkatapasztalat és gyakorlat hatással van az ismeretek alkalmazására, ezért „jobban kell ismerni a külföldiek képzettségét” – emeli ki A. Gurria, az OECD vezetője.

A nemzetközi tapasztalat sok esetben a végzettséggel azonos értékű, és a jártasság bizonyító erejű eleme. A munkaerő-felvételi interjúk során a készségeket, a fejleszthető képességeket sokszor hasonlóan értékelik, mint a végzettséget igazoló okiratot. A végzettek egy része ún. pályaelhagyó lesz, azaz nem a végzettségének megfelelő területen foglalkoztatják, ugyanakkor más adottságai következtében mégis sikeres lesz. Az üzleti világ ezeket az embereket nemcsak keresi, de magasan preferálja is és stratégiai jelentőségű erőforrásnak tekinti. Tény, hogy a szellemi tőke építésének egyik leghatékonyabb módja a térbeli mobilitással szerezhető készségek sora.

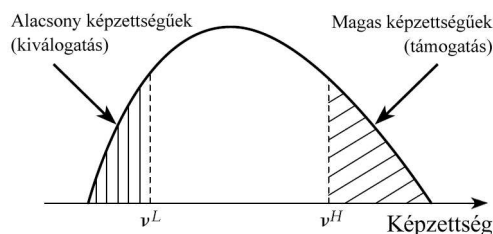
Az egyes országok politikája ezért két dologra fókuszál:

- a küldők abban érdekeltek, hogy minél kevesebb számú általuk képzett diákot veszítsenek el,
- a befogadók pedig abban érdekeltek, hogy minél biztosabban tudják kiválasztani azt a személyt, akire kereslet van, és aki a várhatóan eredményes beilleszkedés következtében elégedett lesz és letelepszik.

Akik a külföldi tanulásba fektettek, azok ennek a befektetésnek a mielőbbi megtérülését szeretnék. Ennek elérése érdekében keresik is azokat a gazdasági tereket, ahol

igény van a tudásukra, és készségeiket felhasználva maguk is fejlődhetnek. Következésképpen összekapcsolódik a pénztőke és a képességi tőke mozgása, mint arra a feldolgozó-ipari átrendeződés során utalást tettünk. A tőkeprofit alakulásában az ún. „hozzáadott értékkel” számolt hatékonyság kiemelt változó lett. Manapság a tőke, azaz a vállalkozások mobilitása a legjobban az új telephely megválasztásakor követhető. Mivel a tőke követése sokszor nem is lehetséges, ezért kerül az érdeklődés középpontjába a magasan képzett munkaerő követése, amely látható eleme a tőkemozgásnak.

A migráció gazdaságtanáról Borjas (1994) cikkében a következőket írja: „Ezek a kérdések a politika meghatározó irányait követik. Miszerint az a migráns, akinek a munkája magas termelékenységgű, és gyorsan képes alkalmazkodni a befogadó ország munkaerőpiacához, az számottevő módon hozzájárul a befogadó gazdaság növekedéséhez. Ugyanakkor a befogadónak tudatában kell lenniük, hogy a külföldi munkaerő belépése a már ott élőknek juttatottakat meghaladó mértékű szociális és társadalmi kiadással jár együtt. Ez a kiadás annál kisebb, minél közelebb van [kulturális téren] a belépő személy az ott élő lakossághoz. Ha a migráns piaci hézagot tölt be, nemcsak hasznot, de magasabb egyéb költségeket is jelent, és foglalkoztatása hatással van a helyi munkaerőpiac jövedelmi különbségeire, különösen abban az esetben, ha több kultúra van jelen.” Mindez igazolja, hogy elengedhetetlenül fontos a befogadás elveinek sokoldalú, több szereplős egyeztetése. Ismeretes, hogy befogadás esetén nemcsak magáról a kérelmezőről, hanem a vele együtt érkező hozzátartozókról is döntés születik. Ezért a döntés során együttesen célszerű vizsgálni az együtt érkezők számát és életkori összetételét. Különösen azért, mert mindez hatással van a szocializációs költségekre, és a bevándorlók által befizetett járulékok összegére.

Forrás: Borjas 1994: 1691.

I. A képzettség és a migrációs bejutás megoszlása *Educational status and the way of selection for migration*

Amint az ábrán látható, az alacsony képzettségűekből *kiválogatással*, a magasabb képzettségűekből *támogatással* történik a befogadás.

A legtöbb külföldi az Egyesült Államokban vesz részt doktori képzésben (7. táblázat), ők jelentik ott az összes külföldi hallgató mintegy 15%-át. A PhD-sek harmada külföldről érkezik az Egyesült Királyságba (22 824 fő). Svájcban a legnagyobb a külföldiek aránya, a doktori képzésben résztvevők közel 40%-a érkezik más országból. A fellelhető statisztikából az is kiderül, hogy a svájci doktoranduszok 70%-a, az Ausztriában tanulónak a fele valamely uniós tagállamból érkezik. Kisebb arányszámmal csak

Portugália, Spanyolország, Dél-Korea és Kanada esetében találkozunk, mely a küldő országok összetételével magyarázható.

7. A tanulási célú migráció célterületeinek élmezőnye; külföldi tanulók a doktori képzésben

The share of foreign students in PhD courses in the most important countries of destination in student migration

	A külföldi tanulók aránya a doktori képzésben résztvevőkön belül (2007) (%)
USA (2001)	26,3
Nagy-Britannia	26,8
Spanyolország	13,2
Ausztrália	24,0
Svájc	38,7
Kanada	17,3
Svédország	14,9
Ausztria	17,6
Belgium	31,3

Forrás: http://hdr.undp.org/en/media/hdr04_complete.pdf; OECD Science Scoreboard 2005.

A hallgatói mobilitással a szellemi tőke növelhető

Az OECD tanulmánya szerint az oktatási befektetés mind egyéni, mind társadalmi szinten megtérül. Az iskolázottabbak nagyobb eséllyel találnak munkahelyet, és munkabérük is magasabb az átlagosnál. A mobilitással a szellemi képességek földrajzi megtérüléséről beszélhetünk. Közel ugyanazért a munkáért a világ egyik pontján többet lehet kapni, mint a másikon. A gazdaság egészére gyakorolt hatása is nyilvánvaló, hiszen a humán tőke befolyásolja a termelékenységét, a gazdasági növekedést.

A tanulói mobilitás tehát előnyt jelent mind a személy, mind a befogadó ország számára. Egyrészt az ott eltöltött idő tapasztalatokkal gazdagítja az egyént, másrészt kínálati piacot jelent az érintett állam számára. A küldő országok is részesednek a haszonból, hiszen a küldők és a befogadók közötti kapcsolat gazdaságfejlesztési eszköz. Tony Blair, az akkori brit miniszterelnök a következő nyilatkozatot tette a tanulói mobilitással kapcsolatban: „A nálunk tanulmányaikat folytató diákok kapcsolatokat építenek saját országuk és az Egyesült Királyság között, népszerűsítik a brit egyetemeket és kultúrát, elősegítve ezzel a nemzetközi kereskedelem hatékonyságát” (<http://isim.georgetown.edu>).

A következőkben kiemeltünk néhány témánkkal összefüggő állítást, amelyekhez empirikus adatot, véleményt sorakoztatunk fel.

A külföldön tanuló magyar hallgatók körében végzett empirikus kutatásunk során a tanulói mobilitás döntési körülményeiről érdeklődtünk (Rédei 2008).⁹ 250 Nyugat-Európában tanuló magyar diákot kérdeztünk meg arról, hogy milyen motivációk álltak döntésük mögött, valamint hogyan értékelik hazatérésüket követően a külföldön töltött időt. A megkérdezettek életkori megoszlása a következőképpen alakult: 78%-uk volt 18–22 éves, 15% volt ennél fiatalabb, és 7% idősebb. Számukra a más országban történő tanulás távlati céljaik megvalósításához volt fontos, külföldi tartózkodásukat hatékony nyelvtanulásra fordítják, és az fontos része önállósulásuknak.

Véleményük szerint a külföldi tanulás hozzájárult ahhoz, hogy otthonosabban érezzék magukat a hazaitól eltérő környezetben, az új környezetbe való beilleszkedés toleranciára tanította őket, új készségeket fejlesztett, növelte az új ismeretek iránti igényüket, és tökéletesítette nyelvi képzettségüket.

Az alábbi megállapításokkal a kérdőív kitöltése során a válaszolók a következő arányban értettek egyet:

- a külföldi tartózkodás megalapozza nyelvi kommunikációs képességemet; 87%
- ki tudtam próbálni a döntéseim hatását; 43%
- jobb ebben az életkorban a szülőktől távolabb élni; 34%
- fejleszteni akartam készségeimet; hogy mobilabb legyek; 63%
- korai szellemi tökéfejlés része; ami korai karriert tesz lehetővé; 23%
- a kint lét hatással lesz egész életemre; 85%
- a külföldi feltételek itthon csak később valósulnak meg; 92%

A célország kiválasztása a nyelv és a megvalósítás pénzügyi feltételei szerint történt. 90%-uk említette az angol nyelvtudás nyújtotta lehetőségeket, de 15%-uk kiemelte a tandíj mértékét is! A kapcsolattartás az otthoniakkal heti gyakorisággal e-mail-ben és sms-ben történt. A tanulmányait befejezők több mint fele válaszolta azt, hogy külföldön szeretne dolgozni. Jellemzően külföldön folytattak tanulmányokat gazdasági, művészeti tárgyakban, a nemzetközi kapcsolatok, a robottechnika, mechatronika, informatika, amerikanisztika tárgykörében, illetve általában doktori képzésben vettek részt más országokban. Jellemző indokként említették a képzés színvonalát, illetve bizonyos esetekben a könnyebb elérhetőséget (pl. a nyugat-magyarországi térségből Bécs könnyebben elérhető, mint Budapest).

IRODALOM

- Adams, W. 1968: *The brain drain*. Macmillan Press, New York.
- Baghwati, J. N. 1964: The pure theory of international trade. *Economic Journal*, 74, 1–78.
- Bander K. – Hrubos I. 2012: *Elefánt toronyból világító toronyig*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Berács J. – Hubert J. – Nagy G. 2009: *A magyar felsőoktatás nemzetköziesedésének folyamata 1*. Bologna füzetek 3, TKA, Budapest.

⁹ Lásd mindezt: Rédei 2006: 247.

- Borjas, G. J. 1994: The economics of immigration. *Journal of Economic Literature*, 37, 1667–1717.
- Breinbauer, A. 2005: *Mobilität österreichischer und ungarischer Mathematikerinnen*. Dissertation thesis, Wien.
- Castels, S. – Miller, M. J. 1998: *The age of migration*. Macmillan Press, New York.
- Fortney, J. 1972: Immigrant professionals, a brief historical survey. *International Migration Review*, 6(1), 50–62.
- Gellérné L. É. 2008: *Személyek szabad mozgása az Európai Unióban*. Tullius Kiadó, Budapest.
- Hrubos I. 2005: A peregrinációtól az európai felsőoktatási térségig. *Educatio*, 14(3), 223–243.
- Iredale, R. 2001: The migration of professionals: theories and typologies. *International Migration*, 39(5), 7–26.
- Mahroum, S. 2001: Europe and the immigration of highly skilled labour. *International Migration*, 39(5), 27–43.
- Observatory on boarderless higher education 2007: http://www.obhe.ac.uk/documents/search?region_id=&theme_id=&year=All+Years&keywords=&author=&document_type_id=2&search=Search&pageID=6
- OECD Science Scoreboard 2005: 2005ocde.p4.siteinternet.com/publications/doifiles/922005071G017.xls (2006.11.07.)
- OECD 2006: *Human capital*. OECD, Paris.
- Open Doors 2006: *Report on international educational exchange, institute of international education*. USA. (<http://www.iie.org/opendoors>)
- Platt, J. – Isard, P. 1999: Migration and globalization in intellectual life: a case study of the post-1956 exodus from Hungary. In Brah, A. – Hickman, M. J. – MacGhail, M. (eds.): *Global futures: migration, environment and globalization*. Macmillan, New York, 210–232.
- Portes, A. 1976: Determinants of the brain drain. *International Migration Review*, 10(4), 489–507.
- Rédei, M. 1995: Internal brain drain. In Sik E. (szerk.): *Refugees and migrants: Hungary at a crossroad*. Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 105–119.
- Rédei M. 1999: A tőke, az áru és a munkaerő áramlása. In Tóth P. P. – Illés S. (szerk.): *Migráció: tanulmánygyűjtemény. 2. kötet*. KSH NKI, Budapest. 71–83.
- Rédei M. 2006: A tanulási célú migráció a világban és itthon. *Demográfia*, 49(2–3), 232–250.
- Rédei M. 2008: Magyar diákok a külföldi tanulásról – empirikus vizsgálatok. *Közép-Európai Közlemények*, 1(2), 86–93.
- Rédei, M. 2011: How are education and research effected by regional development? *Regional and Business Studies*, 3(1), 119–129.
- Rédei M. – Telbisz E. – Nemes N. A. 2008: *Erasmus oktatói mobilitás*. TKA, Budapest.
- Salt, J. 1997: The geography of highly skilled international migration. *International Journal of Population Geography*, 3(4), 285–303.
- Salt, J. 2003: A nemzetközi vándorlás összetétele és változása Európában. *Demográfia*, 46(4), 328–341.
- Salt, J. – Findlay, A. 1989: International migration of highly-skilled manpower: theoretical and development issues. In Appleyard, R. (ed.): *The impact of international migration on developing countries*. OECD, Paris, 34–78.

- Sopemi 2001: *Trends in international migration*. OECD, Paris.
- Stark, O. 2004: Rethinking the Brain Drain. *World Development*, 32(1), 15–22.
- Tanguy, A. de – Wenden, C. de 1993: Eastern Europe: what benefits from the brain drain? *The OECD Observer*, 184, 33–36.
- Tarrósy I. – Glied V. 2012: Kettős identitás. *Afrika tanulmányok*, VI. évf. Különszám.
- Tremblay, K. 2005: Academic mobility and immigration. *Journal of Studies in International Education*, 9(3), 196–228.
- Zahlan, A. B. 1977: *The brain drain*. Third World Academy of Sciences. Economic Social Council.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Tanulási célú mobilitás

STUDENT MOBILITY

Abstract

This paper examines migration for studying on a global level and in Hungary as well. It deals with those who are older than 14 and stay abroad for a period longer than three months. Further important criteria are entering the given country and receiving residence permit for a period longer than three months.

The paper gives an overview of the international processes: international migration with the purpose of studying abroad is an increasing phenomenon in accordance with globalisation, demographic changes, the mainly economic interests of countries of departure and destination, those of multinational companies and individuals taking part in these kinds of migratory flows. The paper summarises the advantages and disadvantages of this process from the different actors' points of view: one can mention disadvantages (the dangers of brain-drain) besides advantages (economic and cultural relations, the possibility of economic development) mainly from the point of view of the countries of origin.

Having become a place of destination, Hungary has been characterised by a two-way migratory flow for a while. First of all, European students arrive in the country, and at least two thirds of them are ethnic Hungarian coming from the neighbouring countries. Hungary is at a turning point at present. The importance of human investment has become clear for individuals as the government has stopped supporting different areas of the economy. The deteriorating economic perspectives create a push for young people to study in foreign countries.